

הרב אלישיב קנוהל

צביונה של השבת בעתיד

- הקדמה ▪ האם הפעלה על ידי חיישן
- היא בגדר עשיית מלאכה בגרמא בשבת? ▪
- האם יש בהפעלת חיישנים משום "עשייה" אסורה? ▪ הפעלה על ידי חיישנים בשבת -
- הלכה למעשה ▪ צביונה של השבת: "עובדין דחול"; הבחנה בין הקלה על השביתה בשבת ובין המשך פעילות החולין ▪ סיכום

הקדמה

כידוע, תרבות החומר מתפתחת בעשרות השנים האחרונות במהירות עצומה, וכל כמה שנים מתחוללת מהפכה חדשה בתחום הטכנולוגי. העולם היהודי אינו מתנזר מחידושים אלו, והם נעשים תוך זמן קצר חלק מאורחות חיינו. חלק גדול מן החידושים האלו מציבים בפנינו שאלות ואתגרים לגבי צביונה של השבת. ראשית, ניצבות לפנינו שאלות הלכתיות בעניין השימוש בטכנולוגיות אלו בשבת, כגון מכשירים המופעלים על ידי חיישנים או מכשירים "חכמים", כמו הטלפונים החדשים למיניהם ועוד. שנית, אם מותר להשתמש בטכנולוגיות אלו בשבת, כיצד ישפיע היתרן על צביונה של השבת? ואולי יש להלכה אמירה גם בתחום זה.

השאלות שהעלינו לעיל מקיפות תחומים רבים, ומוכן שלא ניתן במסגרת מאמר אחד להקיף את כולן. אין בדברים הבאים משום פסיקת הלכה לכלל ישראל אלא הצעה למחשבה "ליושבים על מדין". אנסה לקבוע להלן עקרונות שניתן לבחון באמצעותם את מגוון התחומים.

זאת לדעת. אחד הכלים המובהקים שמשמשים בהם הפוסקים בהשתלשלות ההלכה הוא "דימוי מילתא למילתא", ניסיון לבחון הלכה קדומה ולהשוותה לשאלה הניצבת לפנינו

בדורות מאוחרים יותר. הנושאים שנדון בהם, לעתים אין לנו למה לדמותם. לעתים מדובר בטכנולוגיות כל כך חדשניות שאין להן אח ורע בהלכה הקדומה, והן ממתונות לפסיקת הלכה על ידי פוסקים בני דורנו שיחוו את דעתם אם מותר להשתמש בהן בשבת אם לאו.

קיימים כיום בשוק כמה סוגי חיישנים המפעילים מערכות חשמליות.¹ כמו כן, יש מערכות הפועלות באמצעות פקודות שאין בהן סגירת מעגל חשמלי אלא שינוי בעצמת הזרם, כגון: מצלמות לזיהוי הנכנסים והיוצאים, דלתות בחדרי מלון וכדומה. בניגוד לחשמל הביתי שהיה מצוי בבתינו עד לפני כעשרים שנה, עם המצאת הרכיבים המוכללים (integrated IC - circuits), פעולת האדם בדרך כלל אין בה חילול שבת אבל גורמת או יוצרת פעילות חשמלית העלולה להיות אסורה מדרבנן או מדאורייתא.

במקום אחר² דנתי בהרחבה בשאלה אם יש דרך להשוות פעולות המתבצעות בדרך כלל על ידי חיישנים לאיסורי שבת המקובלים בהלכה מדורי דורות, ואם הן בגדר מעשה גמור או שמא בגדר גרמא, ואולי אינן אפילו בגדר גרמא.

במאמר הנוכחי, אני מבקש לבחון בעיקר את השפעת פסיקת ההלכה בשאלת הפעלת מערכות על ידי חיישנים על שאלת צביונה של השבת מבחינה ציבורית: הפעלת פסי ייצור בדרכים הנזכרות לעיל, הפעלת מערכות במקומות ציבוריים באמצעות מגוון עזרים, והפעלת מערכות ברשות היחיד: כיצד תיפתחנה דלתות, כיצד יידלק האור, כיצד יופעל מיזוג האוויר וכדומה. כמו כן, אדון בשאלה הכללית בדבר שמירת צביונה של השבת. במילים אחרות: מה יהא צביון השבת בדור הבא.

האם הפעלה על ידי חיישן היא בגדר עשיית מלאכה בגרמא בשבת?

כבר דנתי בהרחבה בשאלת הגדרת המושג "גרמא", ובמאמרי הנזכר לעיל דנתי בארבע שיטות להגדרתו:

א. שהמלאכה תיעשה על ידי גורם נוסף על האדם שעושה את הפעולה (רש"י, שבת מז ע"ב, ד"ה אמר רב אשי).

1 ראה: הרב דרור פיקסלר "הדלקת נורות לד (LED) בשבת" המעין נא(3) 24 (התשע"א); הרב אלי רייף והרב דרור פיקסלר "הפעלת חיישנים בשבת" אמונת עתיד 104 54 (תמוז התשע"ד), עמ' 54-56.
2 עיין מאמרי "הפעלת חיישנים בשבת" תחומין כג 278 (התשס"ג), שדנתי בו בהרחבה בסוגיות העוסקות בדין "גרמא".

צביונה של השבת בעתיד

ב. אם המלאכה אינה נעשית על ידי האדם באופן ישיר (תוספות, שם, ד"ה מפני, בפירוש הראשון).

ג. שהתוצאה לא תהיה ניכרת תיכף לעשיית המעשה (תוספות, שם, בפירוש השני).

ד. שהתוצאה לא תתרחש בוודאות, וייתכן שלא תקרה (חידושי הרשב"א, שבת קכ ע"ב, ד"ה הא דאמר ר' יהודה, בדעת הרי"ף; המציין שם שכן היא דעת הרמב"ן והראב"ד בדעת הרי"ף).

ה"שולחן ערוך" מכריע להיתרא (אורח חיים, סימן שלד, סעיף כד), וב"ביאור הלכה" נאמר שהיתר "גרמא" חל לדעתו גם במלאכה הצריכה לגופה (שם, ד"ה דגרם כיבוי מותר). לעומת זאת, הרמ"א פוסק כי "גרמא" מותר "רק במקום פסידא" או צורך גדול (שם, בשם המרדכי, שבת, רמז שצט). מכאן שאין להתיר "גרמא" בשבת כנוהל קבוע לכתחילה, אלא רק במקום הפסד או צורך גדול או שעת הדחק.

בהפעלת מערכות חשמליות ואלקטרוניות על ידי חיישנים, התוצאה מתבצעת מיד עם נוכחות האדם במקום. כמו כן, הפעלתן של אלו היא ודאית, ולפי זה ייתכן שהדבר הוא בגדר מעשה ישיר שנעשה על ידי האדם גם אם נעשה באמצעות חיישן. לפי הבנה זו, אם המלאכה עצמה אסורה מן התורה, הוא חייב עליה. מאידך גיסא, אפשר שלדעת רש"י, אף כשהתוצאה ודאית, ניתן לראות בפעולה רק "גרמא", שהרי החיישן הוא כוח אחר. האדם הנכנס לתחום החישה של החיישן אינו עושה שום פעולה האסורה בשבת, ורק החיישן עושה את הפעולה החשמלית. לשיטת התוספות, בפירושם הראשון, ודאי שניתן לטעון שמעשים אלו אינם בגדר עשייה ישירה, וממילא הם בגדר "גרמא" בלבד. דרך נוספת להקל היא השהיית הפעלת המכשיר זמן מה, שיתחיל לפעול או ייכבה רק אחר זמן קצוב. בדרך זו יתמלא התנאי לפי הדעה השלישית הנזכרת לעיל.

אם כן, בהחלט ניתן לראות בפעולות אלו "גרמא" בלבד, לפחות לחלק משיטות הראשונים. אמנם ציינתי שהרמ"א מחמיר ב"גרמא" על פי ה"מרדכי", אבל ודאי שבשעת הצורך גם הוא מודה שיש להקל בזה. פעולות חשמליות האסורות בשבת רק מדרבנן, ניתן להקל לעשותן ב"גרמא" לכתחילה גם לדעת מי שפוסק כרמ"א. כאן אולי נמצא פתח חשוב להקל בהפעלת מערכות חשמליות האסורות מדרבנן על ידי חיישנים. וזאת ראוי לדעת. הרבה מן הפעולות החשמליות הרגילות בבית ובמרחב הציבורי, איסורן לדעת. רוב הפוסקים הוא

מדרבנן. וראוי להדגיש שפוסקי ההלכה הם הצריכים לקבוע הלכה בעניין הפעולות האלה לאחר התייעצות עם המומחים בתחומים אלה.³

האם יש בהפעלת חיישנים משום "עשייה" אסורה?

להלן אנסה לבחון את הפעולות האלו מנקודת מבט אחרת, שמא אינן בגדר עשיית מלאכה. בחלק מן המקרים הנידונים כאן מדובר בנוכחות גרידא הגורמת לתגובה החשמלית. מחד גיסא, קשה להניח ש"נוכחות" האדם תהיה בגדר עשיית מלאכה או אפילו גרימת מלאכה. מאידך גיסא, כניסת האדם בכוונה לתחום החיישן או השמעת קול בכוונה לגרום לתוצאה החשמלית הן למעשה בגדר עשיית מלאכה,⁴ שהרי מנגנון החיישן כבר פועל, וכשהאדם נכנס לתחום החישה וכדומה, אפשר שזה בגדר מעשה גמור. אמנם יש כאן מעשה ניטרלי לחלוטין, שאין בו שום איסור בשבת (הנוכחות או ההליכה או מחיאת כף), אבל הוא מביא לתוצאה ודאית של עשיית מלאכה בשבת. תופעה זו דומה לסוגיה אחרת במסכת שבת העשויה לשפוך אור על הדיון שלנו, הדנה באדם שנכנס צבי לביתו, ונעל את הדלת כדי שלא יגנבו גנבים רכוש מן הבית, ותוך כדי זה גרם לצידת הצבי, ונוח לו בצידת הצבי (שבת קז ע"א). וחידש הרשב"א בעניין זה. וזה לשונו (שם, ד"ה תוספתא (שם) ישב אחד):

ובירושלמי (ה"ו) נראה שהתירו לנעול לכתחילה ביתו לשמור ביתו וצבי שבתוכו, דכיון שהוא צריך לשמור ביתו אף על פי שעל ידי כך ניצוד הצבי ממילא - מותר, ובלבד שלא יתכוין לשמור את הצבי בלבד, דהכי גרסינן בפרקין דהכא. ר' יוסא בר' בון בשם ר' הונא: היה צבי רץ כדרכו ונתכוין לנעול בעדו ונעל בעדו ובעד הצבי מותר... ולפי זה הא דאמרינן: ונתכוין לנעול בעדו, לא בעדו בלבד קאמר, אלא אם נתכוין לנעול אף בעדו קאמר, ולומר שאילו צריך לנעול בעדו מותר אף על פי שמתכוון שיהא הצבי ניצוד בתוכו.

משמע מדבריו שהוא מבין שכיוון שפעולת סגירת הבית היא פעולה מותרת בשבת, גם אם היא מביאה לצידה מושלמת בשבת, שוודאי אם עשה אותה האדם לצורך צידה הוא בגדר עושה מלאכה האסורה בשבת, אף על פי כן אין בדבר משום עשיית מלאכה אסורה בשבת, כיוון שהוא רוצה בנעילת הבית, ובדרך כלל נעילת הבית אינה בגדר מעשה צידה. לכן

3 בילקוט יוסף נאמר שיש מי שמקילים לכתחילה "גרמא" באיסור דרבנן, ויש מי שחולקים עליהם, ולכן יש לצרף את דעת המקילים (חלק ה, עמ' רלו). ובספר מנוחת אהבה דן בעניין זה בהרחבה, והסיק שיש לסמוך על דעת המקילים במקום הצורך: שאם בסתם "גרמא" מקילים רק בצורך גדול, באיסור דרבנן יש להקל בצורך קטן (חלק ב, פרק א, סעיף טו).

4 זו טענת הרב רוזן בהערותיו למאמרי (לעיל, הע' 2).

צביונה של השבת בעתיד

גם כאן, שהתוצאה ודאית, שהצבי ייצוד, ונוח לנועל בפניו, עדיין הדבר בגדר "דבר שאין מתכוון", ולא בגדר "פסיק רישא". תפיסה זו של הרשב"א בהבנת המושגים "דבר שאין מתכוון" ו"פסיק רישא" היא מהפכנית, ורבים חלקו עליו. אבל מכל מקום נראה שנוכל להשתמש ביסוד תפיסתו.

בעניין זה, יש תשובה מחודשת של הרב שמואל הלוי וואזנר. וזה לשונו (שו"ת שבט הלוי, חלק ט, סימן טט. כדי להקל על הקורא, פתחתי ראשי תיבות אחדים - א"ק):

יקרתו קבלתי ואשיב בקיצור כדרכי, על דבר המצוי אצלכם שנדלק מאור עלעקטרי [לפי התאריך, כוונתו כנראה לנוורת להט, שאסור להדליק אותה מן התורה] לפני הבתים כשאדם עובר לפני הבית, ויש חלקים שמרגישים במי שעובר בכל רוחב הרחוב, ונמצא שאדם העובר גורם להדלקה, וכבודו הביא בזה מה שכתב בתשובת חשב האפוד (לא נמצא אצלי) ספ"ג להתיר מטעם פסיק רישא דלא ניחא ליה, ובצירוף דעת הרשב"א לענין צידה המובא גם במג"א סי' שט"ז לענין נועל ביתו אף על פי שידע שהצבי בתוכו, אבל לכבודו עדיין אין זה מניח הדעת, דהא הפוסקים נטו מדרכו של הרשב"א (ועיין מג"א שם ס"ק י"א)...

ואומר בטח דבעניי אין חשש איסור בזה עכ"פ מעיקר הדין, דכבר בארתי בשבט הלוי ח"ג סי' מ"א ושם סי' צ"ז, ובח"א סי' מ"ז, דיסוד מלאכת שבת פעולת מלאכה, וגם שיהי' מלאכת מחשבת, אבל מחשבת בלי מלאכה המצטרפת לזה לא אסרה תורה [ההדגשה שלי - א"ק]... אבל לא כן כשאדם אינו עושה כלום ממש והולך לדרכו לפי תומו ואינו מוסיף אף תנועה אחת למען מלאכה, אף שבגרמתו נדלק אור או דבר כיוצא בזה. בזה פשיטא שכל זמן שאינו חושב ממש ללכת למען הדליק וכיו"ב שאין אנו מצרפים הליכתו הרגילה לתוצאה הנ"ל, ואין כאן פעולה של מלאכה, ודבר זה בכלל מש"כ הפוסקים כעין זה לענין מלאכת מכה בפטיש דישנם פרטים דכל זמן שאין מכוונים בפ"א אינו בגדר אינו מתכוון אלא שאינו בגדר מלאכה כלל, כמבואר בה"מ פי"ב מהל' שבת ה"ב ובמג"א סי' שי"ח ס"ק ל"ו, ודין ק"ו משם. ומוכן דאין זה דומה לנדון השכיח היום שדלתות בית נפתחות ע"י עין אלקטרי ע"י הנכנס לתוכו, דבזה ודאי אכפת לי' בתוצאה של כניסתו ואסור, משא"כ העובר ברחוב גרידא בלי שום ניהותא הנ"ל.

לפי תשובה זו, אם אין לאדם עניין ישיר בפעולת החיישן, מבחינת הגדרת עשיית המלאכה, ניתן לנתק בין נוכחותו לבין התוצאה שהתרחשה מחמת נוכחותו, וממילא אין להחשיב את נוכחותו כעשיית מעשה וכמלאכה בשבת, בדומה לדבר שאין מתכוון, שמותר לעשותו לכתחילה. והוא מדמה את הדבר לפעולות שאין עליהן שם מלאכה כלל. מאידך גיסא,

אם האדם מעוניין בתוצאה של פעולת החייון, יש מקום לראות זיקה אמיצה יותר בין נוכחותו של האדם לבין היווצרות המעשה. אבל גם בזה הדבר אסור מדרבנן, כמבואר בדבריו במקום אחר,⁵ ויהיה הדבר דומה לדין "גרמא", שלדעת הרמ"א הוא מותר רק בשעת הדחק, אולי משום "עובדין דחול". אמנם אם התוצאה שתתהווה מחמת נוכחותו אסורה רק מדרבנן, ניתן אולי להקל אף לכתחילה, גם אם הוא מעוניין בדבר.

כאן נמצא פתח גדול להקל. פעולות חשמליות רבות המתרחשות כיום ברשות היחיד אסורות רק מדרבנן, וניתן להתירן לכתחילה אם תיעשנה באמצעות חיישנים, גם אם האדם עושה אותן במתכוון ונוח לו בהן.

דעה אחרת המובעת בשנים האחרונות היא דעתו של הרב נחום אליעזר רבינוביץ, ראש "ישיבת מעלה אדומים". כבר בעבר פרסם הרב רבינוביץ,⁶ שהוא סבור שאין עמידה או הליכה לפני חיישן בגדר מעשה מלאכה, ומותר לכתחילה לעמוד לפני דלת אוטומטית הנפתחת על ידי זה, גם אם האדם מעוניין בדבר.

על דעתו זו, הוא עתיד לחזור במאמר העתידי להתפרסם בקרוב.⁷ וזה לשונו:

בזמן האחרון פותחו מערכות חשמליות שיש בהן חיישנים ומערכות הקרנה הפועלות תמיד, ואם עובר אדם (או דבר אחר) וחותר את הקרן, המערכת מגיבה אוטומטית באופן מסוים, כגון לפתוח דלת או לסוגרה. מעתה, מה יהיה דינו של ההולך כדרכו לקראת דלת, וחיישן חשמלי פותח לפניו את הדלת?

ברור שאין שם מלאכה על פעולה זו של האדם, שאינה אלא הליכה כדרכו, והליכה כשלעצמה אינה מזוהה עם שום מלאכה מל"ט מלאכות, והליכתו לא מרמזת על מלאכה כלשהי, וגם ההולך אינו מתכוון בהליכתו זו לעשות מלאכה מל"ט מלאכות. לפיכך גם כאשר הולך לעבר הדלת ורצונו לעבור בה, ואף אם אין דרך אחרת

5 בתשובתו בעניין נורות אזהרה במעברי חצייה שיאותתו גם בשבת בשעה שעובר אדם במעבר החצייה, והוא נוטה להקל בגלל הצורך החיוני בדבר. וזה לשונו (יתד המאיר 162, מרחשוון התשע"ו, סימן טז): "והוא מה שכתבתי בעניי בכמה מקומות הנלע"ד שכל אלו מלאכות של הבערה וכיו"ב של היום הנעשות ע"י שאדם הולך כדרכו ואינו מוסיף שום פעולה מעשית... כמו המערכת הנ"ל... נהי דודאי יש עכ"פ איסור דרבנן אם נתכוון לכך או פס"ר בדניחא ליה, אבל איסור תורה, לבי נוטה דלית ביה. דמלאכת מחשבת שאסרה תורה כולל ב' פרטים". נמצא שבשני המקומות ניכרת דעתו במפורש שהוא סובר שהליכה או עמידה וכיוצא בזה אין בהן משום מלאכה, וגם אם נוח לאדם בתוצאה, לא נאסור יותר מדרבנן, גם אם עצם המעשה אסור מדאורייתא. עוד על תשובה זו של הרב וואזנר, עיין הרב רייף והרב פיקסלר (לעיל, הע' 1), עמ' 62-64, ושם בהע' 44.

6 הרב נחום אליעזר רבינוביץ "נספח: בדין חיישנים" אמונת עיתך 104 (תמוז התשע"ד), עמ' 66-68.

7 הרב נחום אליעזר רבינוביץ "הפעלה חשמלית על ידי חיישנים, דיבור או מחשבה" תחומין לו (התשע"ו). תודתי נתונה לרב רבינוביץ על שהואיל בטובתו להמציא לי עותק של טיוטת מאמרו.

ובוודאי שבהליכתו תיפתח הדלת ואפילו מיד - הרי פתיחת דלת אינה מלאכה...⁸
לפיכך הדבר מותר לכתחילה, ואף יש בזה משום עונג שבת.

תוצאה חשמלית לבדה שאין בה אחת מל"ט מלאכות אינה סיבה מספקת כדי
לאסור. נדרש שהאדם יעשה גם פעולה כלשהי, שהיא ייחודית ומזוהה באופן
מובהק כאופן של הפעלת מכשיר חשמלי, וכגון לחיצה על כפתור חשמלי שהרי
בסתם אין אדם לוחץ על כפתור חשמלי.

ניכר היטב מדברי הרב רבינוביץ שהוא סבור כמו שהצעתי לאסור עשיית פעולה מעין
זו, גם אם האדם רוצה בה ומתכוון אליה רק מדרבנן, וממילא בדברים שאיסורם הוא רק
מדרבנן, הדבר מותר לכתחילה.

הפעלה על ידי חיישנים בשבת - הלכה למעשה

א. אין צורך להימנע מלהסתובב בבית שיש בו חיישני אזעקה או שנדלקות בו נוריות
בקרה (נורות LED) כל אימת שמישהו פונה לכיוונן, כדברי הרב אשר וייס (שו"ת
מנחת אשר, סימן לב). הוא הדין בכל שימוש רגיל בטכנולוגיות הגורמות בדרך עקיפה
ובלתי נראית גם לתגובות אלקטרוניות, כמו פתיחת ברז מים המשפיעה על תנועת
המונה הדיגיטאלי וכדומה. בכל אלו אין איסור משום עשיית מלאכה בשבת.

ב. כמו כן, אין צורך להימנע מללכת ברחוב שנדלקת בו נורה בגלל תנועת האדם ההולך
ברחוב, אף אם מדובר בנורת להט, שאסור מדאורייתא להדליק אותה בשבת. הליכת
האדם ברחוב אינה בגדר מלאכה, אלא אם כן האדם מעוניין בהדלקת האור, שאז
תהיה הליכתו, לדעת רוב הפוסקים, בגדר מעשה הדלקה, אם מעשה ממש אם "גרמא",
והאיסור הוא מדאורייתא או מדרבנן בהתאמה.

ג. בית מלון שיש בו דלת רגילה סמוך לדלת האוטומטית, וכל אימת שאדם מתקרב
לדלת הרגילה, נפתחת גם הדלת האוטומטית, שלא ברצונו ושלא לצורכו, אין מניעה
מלהיכנס בדלת הרגילה מבלי להתחשב במה שקורה בדלת האוטומטית. יתר על כן,
לדעת הרב רבינוביץ, אף מותר לעמוד מול הדלת האוטומטית כדי שתפתח, מפני

8 עוד כותב הרב רבינוביץ במאמר זה: "כאן אני דן על ההיתר בשימוש בדלת חשמלית בשבת מכוח העובדה
שאינן בכלל שם של מלאכה על פעולת ההליכה. על דיון מקיף בנושאים קרובים מתוך עיון בגדרי מלאכות
שבת של פסיק רישא ואינו מתכוון, ראה בספרי שו"ת שיח נחום סי' כה, ובמאמרם של הרבנים אלי רייף
ודרור פיקסלר, הפעלת חיישנים בשבת, אמונת עתיך 104, תמוז תשע"ד, עמ' 54-65, ומה שהוספתי שם
בנספח בדין חיישנים עמ' 66-68."

שהפעלת מנגנון הפתיחה אסור רק מדרבנן, והפעלה מעין זו מותרת לכתחילה באיסורי דרבנן גם אם הוא רוצה בה. לדעה זו, ייתכן שגם כניסה לחדר הגורמת להפעלת המזגן מותרת בשבת.

ד. גם לדעת מי שמחמיר, אם הגיע אדם לדלת אוטומטית בשעה שאין נפש חיה בחוץ, והדבר מצער אותו במיוחד, יש מקום להקל ולהתיר לו להיכנס בדלת האוטומטית, מפני שמדובר באיסור שהוא רק מדרבנן, ויש צד להחשיב מעשה זה כ"גרמא", כמבואר לעיל, ובשעת הצער הקלו חכמים.

ה. לדעת הרב רבינוביץ, נראה שאין מניעה מלשכור חדר במלון שהברז נפתח כשהאדם מניח את ידיו תחתיו, והמים יורדים באסלה בשעה שהוא קם מעל המושב וכדומה, בתנאי שהפעולה אסורה רק מדרבנן.

צביונה של השבת

לאור הדיון ההלכתי בשאלה כיצד עלינו להתייחס מבחינת מלאכת שבת לפעולות החשמליות המתהוות כתוצאה מנוכחות האדם במקום מסוים או כתוצאה מהשמעת קולו וכדומה, עולה הצורך לדון עקרונית ומהותית בשאלה כללית יותר: כיצד ראוי להיות צביונה של השבת בעידן התפשטות האוטומציה והדיגיטציה ברשות היחיד וברשות הרבים כאחת? נדמה לעצמנו עיר שהתחבורה הציבורית בה פועלת אוטומטית, כגון מעלית שבת או מכונת בלי נהג (המיוצרות ביפן כחלק ממיזם עולמי הנקרא "עיר חכמה", smart city) המופעלת אוטומטית עם כניסת הנוסע לתוכה. במאמרו האחרון, דן הרב רבינוביץ בטכנולוגיה שעדיין השימוש בה מועט, אך כנראה תתפוס יותר ויותר מקום בחיי היום יום שלנו, מחשבת האדם ורצונו יפעילו מערכות על ידי חיישנים מתאימים. לפי זה, מדוע לא יסיים את סעודת השבת, ובלי שיאמר דבר, רובוט יפנה את הכלים מן השולחן, יכניס אותם למדיח הכלים ויפעיל אותו? מפעלים ומשרדים יתוכנתו מערב שבת לעבוד בשבת, והאדם רק יפקח על הפעולות מבלי לגעת בשום דבר או לעשות מלאכה אסורה. אפשר גם לפקח על המלאכה מן הבית באמצעות מצלמה מחוברת למחשב. גם בבית, תכנות מוקדם או שעוני שבת יפעילו מערכות שהאדם זקוק להן בשבת.

הטלפון החכם, ששנותיו מועטות ביותר, גם הוא תופס מקום נכבד יותר ויותר באורחות חיינו, ונשאלת השאלה: האם גם הוא עשוי לשרת אותנו גם בשבת?

וזה לשון הרב פרופ' דרור פיקסלר, שכתב לי בעניין הטלפון החכם לצורך מאמר זה:

צביונה של השבת בעתיד

בטלפון החכם המעגלים החשמליים מבוססים על רכיבים מוכללים (integrated circuits) כך שהמעגלים החשמליים שעליהם דנו משום מוליד (הבית יצחק) ובונה (החזו"א) כלל לא שייכים כאן. הזרם זורם במכשיר החכם כל הזמן (גם בשעה שהוא כבוי) ואין סגירת מעגלים חשמליים כלל. הפעלתו מתבצעת על ידי מגע של האצבע עם המסך - תהליך שאין בו סגירת מעגל או הולדת חיות חדשה אלא רק שינוי רמת זרם קיים. למעשה כל מה שנאמר מבחינה הלכתית על מעגלי חשמל ביתיים כלל לא שייך בטלפון החכם.

אם כן, נשאלת השאלה: מדוע אסור להשתמש בטלפון כזה גם בשבת, הן לשיחות הן לשמיעת מוזיקה דרך אוזנייה ועוד? לא רחוק היום שהעברת הודעות או הפעלת תכנות בטלפון החכם תיעשה על ידי דיבור בלא כתיבה, ואולי אפילו על ידי מחשבה או הבעת רצון מול הטלפון. האם יש איסור בדבר?

נראה שפעולות רבות מעין אלה שהזכרתי מותרות בשבת, מקצתן אף לכתחילה ומקצתן רק בשעת הצורך. אם נתיר את כל הפעולות האלה או אפילו רק את רובן או פעולות דומות להן, ברור שישתנה צביונה של השבת ממה שהיה דורי דורות. האם אנו מעוניינים בשבת מעין זו, הממשיכה את ששת ימי המעשה כמעט בלא הבדל להוציא התפילות וסעודות השבת? האם אין להלכה מה לומר בתחום זה?

נודה על האמת שגם כיום השבת שלנו שונה ממה שהייתה בדורות הקודמים. החשמל ושעוני השבת, מתקני החימום החשמליים, הדומים לכירה גרופה וקטומה או לפחות מכך, מאפשרים לנו להתנהל בשבת בתחום התאורה והמיזוג והמזון כמעט כמו בימות החול. שוב איננו צריכים למשרתת גויה שתדליק את האח בחורף בשבת בבוקר כדי לחמם את הבית ותסמוך לו קודם את הקדרה עם האוכל המבושל הקר כדי שיתחמם לסעודת השבת (רמ"א, א, אורח חיים, סימן רנג, סעיף ה), מפני שניתן להסתייע בשעוני שבת מתוכנתים מערב שבת, ואנו נהנים באמצעותם מבית מואר וממוזג ומאוכל חם וכשר למהדרין, ולכאורה מה רע להשתמש בעוד שכלולים?

"עובדין דחול"

בהלכות שבת, יש עוד כלל המחייב אותנו לבחון על פיו את השאלות שהעלינו, הלוא הוא "עובדין דחול", כלומר מעשים של חול.⁹

9 ראה מאמרו של הרב אוהד פיקסלר "הגדרת איסורי 'עובדין דחול'" המעין נד (3) 37 (התשע"ד).

אלה דברי ה"תפארת ישראל" בחיבורו "כלכלת השבת"¹⁰ בעניין זה:

אמנם עובדין דחול... יש בו ג' אופנים. דהיינו אם שאסרו חכמים הדבר משום דדומה לאחת מהל"ט מלאכות, או משום שמא ע"י כך יבא לעשות מלאכה, או משום טרחה יתירתא, וכולן נכללין בשם שבות.

כאמור, מדובר באיסור מדרבנן, ומאליה עולה השאלה: מדוע חשו חכמים להוסיף איסור סתמי כזה נוסף על מלאכות השבת האסורות מן התורה ומדרבנן? ה"תפארת ישראל" משייך את גזרת "עובדין דחול" דווקא לשלושת החששות האלו: דמיון למלאכת מחשבת, חשש להיגררות לעשיית מלאכה, טרחה יתרה. אבל עלינו לשאול אם הכלילו חכמים במושג זה חשש רב יותר, האם הטרידה אותם השאלה שאנו עוסקים בה: כיצד נימנע מלעשות את השבת כסתם יום חול?

וזה לשון הרמב"ם בעניין זה (משנה תורה, שבת, פרק כד, הלכה א):

יש דברים שהן אסורין בשבת אף על פי שאינם דומין למלאכה ואינם מביאין לידי מלאכה. ומפני מה נאסרו? משום שנאמר: "אם תשיב משבת רגלך עשות חפצך ביום קדשי" (ישעיהו נח, יג). ונאמר: "וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר" (שם). לפיכך אסור לאדם להלך בחפציו בשבת, ואפילו לדבר בהן, כגון שידבר עם שותפו מה ימכור למחר או מה יקנה או היאך יבנה בית זה ובאי זה סחורה ילך למקום פלוני. כל זה וכיוצא בו אסור, שנאמר "ודבר דבר" (שם) - דבור אסור הרהור מותר.

כבר מדברי הרמב"ם, ניתן להבין שהנביאים ובעקבותיהם חז"ל מחפשים דרך לשמור על צביונה של השבת נוסף על האיסור לעשות מלאכה בשבת, כדי שיחוש האדם שהשבת היא יום קדוש לה'.

על פי עיקרון זה, אומר גם הרב אליעזר וולדנברג (שו"ת ציץ אליעזר, חלק ג, סימן טז, אות יא):

ואין לזה שייכות לכלל המקובל שאין לנו לגזור גזירות מדעתנו, ואין מוסיפין על הגזירה, כי בכגון דא מצינו הרבה בדברי הפוסקים שגזרו משום זילותא דשבתא ועובדין דחול בגוונים שונים, וכל בכגון זה תלוי הדבר במה שבגלוי ובמציאות, ומשום כך מה שמצינו בחז"ל שאסרו במיחזי כעובדין דחול, מצינו גם בדברי הפוסקים שדימו מתוך כך לאסור כמה דברים אף על פי שאינם נוגעים בעסק

10 פירוש "תפארת ישראל" על המשנה, מבוא למסכת שבת, כלכלת שבת, כללי ל"ט מלאכות.

צביונה של השבת בעתיד

מלאכה כלל, עיין במחזיק ברכה או"ח (סימן תקכ"ב), וכן בשו"ת שאילת יעב"ץ ח"א (סימן מ"א) באריכות מזה, ועוד.

והרחיב יפה לדון ברעיון זה הרב אליעזר מלמד (פניני הלכה, שבת, פרק א, הלכה א):

דין עובדין דחול הוא ממה שלמדנו בישיעה נח, יג: "אם תשיב משבת רגלך עשות חפצך ביום קדשי, וקראת לשבת ענג לקדוש ה' מקבד, וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר". ודברי הגמרא שבת קיג, א: "וכבדתו - שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול... מעשות דרכיך - שלא יהא הילוך של שבת כהילוך של חול. ממצוא חפצך - חפצך אסורין, חפצי שמים מותרין. ודבר דבר - שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול". ולמדנו מזה כלל, שכל מה גורם לכך שהשבת תראה כחול אסור. שלא מסתבר שרק מה שדרשו חכמים מהפסוק הם לבדם הדברים האסורים בשבת, אלא מסתבר שבא הנביא ללמדנו שצריך לכבד את השבת בכך שלא תהיה כחול, וההליכה והחפצים והדיבורים הם הדוגמאות השכיחות שכוללות את רוב מעשי החול, אבל באמת כל דבר שהוא מעשה מובהק של חול אסור. וזה היסוד לאיסור 'עובדין דחול'. ומכאן תשובה למזלזלים במה שכתבו הפוסקים על כל מיני דברים שהם אסורים משום 'עובדין דחול' וטוענים שאין לכך מקור, אולם כפי שכתבתי אין צורך במקור פרטי על כל מעשה ומעשה של חול, אלא כל שהוא נראה בעליל כמעשה של חול הרי הוא בכלל האיסור.

בדבריהם אלה, ניכר חשש נוסף על הדברים שמציין "כלכלת השבת". שלושתם מציינים את הרצון לשמור על צביון שבת באמצעות דברים נוסף על איסור עשיית מלאכה וחיוב השביתה בשבת. והשאלה היא: כיצד נתרגם חשש זה להנחיות מעשיות בתחומים שפירטנו לעיל בתחום הטכנולוגיות המתחדשות מדי יום.

הבחנה בין הקלה על השביתה בשבת ובין המשך פעילות החולין

נראה לי שנכון לחלק בין שימושים העשויים להקל על האדם את התנהלותו בשבת במקום שביתתו (בין ברשות היחיד בין ברשות הרבים, כגון בית מלון) לבין השימושים שמטרתם להמשיך את עבודתו ופעילותו היום יומית גם בשבת גם בדרך המותרת מבחינת איסור עשיית מלאכה בשבת. בתחום הראשון, אני חושב שנכון יהיה להקל בדברים מסוימים, כשם שהקלו עד היום בשימוש בהרבה טכנולוגיות שיש חידוש בהיתרן, באלה שיסוד איסור עשייתן הוא רק מדרבנן. לעומת זאת, אם אנו מבקשים שתמשיך השבת להיות יום של מנוחה פיזית ורוחנית, יום שאנו מרוכזים בו בעבודת ה', כיחידים וכמשפחה וקהילה, עלינו להקפיד להתנתק מן הפעילות הרגילה בימות החול בתחומים שהזכרתי לעיל.

אשר על כן, הפעולות המשתלכות באורח החיים הנזכר לעיל, כגון פתיחת דלת אוטומטית, הדלקת אור במקום חשוך, איסוף כלים ושטיפתם אוטומטית וכדומה, ניתן יהיה להקל לאחר וידוא שהם עומדים בתנאים שפירטנו לעיל.

לעומת זאת, פעולות הקשורות לעולם העסקים ולכל תחומי העבודה, יש להשאירן בגדר "עובדין דחול" ולאסור לעשות אותן בשבת. אני מניח שגם פעולות הקשורות לשימוש בטלפון החכם, צריכות להמשיך להיות אסורות בגדר "עובדין דחול". זאת עקב הסכנה ל"גלישה" לתחומים שאינם קשורים לשבת. לכן אני מניח שלא תהיה מוטיבציה אצל הפוסקים להתיר את השימוש בטלפון החכם בשבת, גם אם אין בכך כל איסור תורה, כאמור לעיל. ניתן להניח שאת השימוש במחשבים למיניהם צריך לאסור בשבת, משום שהוא בגדר "עובדין דחול", עקב השימוש הרב בהם לצורכי חול. בגלל סכנת "המדרון החלקלק", השימוש במחשבים צריך להיאסר בשבת, גם לצורך לימוד תורה, כיוון שבנקל עלול האדם לפתוח אתרים ותכנות הקשורים לענייני עסקים ושאר ענייני חול שאינם קשורים לשבת. לכן, גם אם בעתיד ניתן יהיה להפעיל את המחשב בלי מקלדת, אלא באמצעות דיבור או אף במבט, ונרצה להשתמש בו לצורך לימוד תורה מתוך מאגרי מידע או לצורך אחר שאין בו איסור בשבת, אני חושב שיש לאסור את השימוש בו עקב החשש שיתיר האדם לעצמו להשתמש בו שימושים של חול, כמו ענייני עבודה, גלישה באתרי אינטרנט ועוד, ויערער בזה את צביונה של השבת.

יש תחומי ביניים שאינם בגדר עבודה או עיסוקים של חול, אך בינם לבין העיסוק היום יומי בימות החול יש זיקה הדוקה מאוד שאיני יודע כיצד יתייחסו אליה הפוסקים בעוד עשר או עשרים שנה. לעתים יש חשש שהשימוש הנפוץ בטכנולוגיות מסוימות בימות החול עלול להטמיע את השימוש בהן בתרבות החומר שלנו, עד שהחברה כולה תראה בהן חלק מחיי היום יום כולל בשבת. במצב זה יצטרכו הפוסקים להחליט אם להתירן גם בשבת.

דוגמה לשימוש שהותר בשבת היא המעלית האוטומטית עם מנגנון שבת שרבים מן הפוסקים התירו להשתמש בה, ודוגמה להתלבטות היא נסיעה עירונית ברכב אוטומטי לחלוטין ללא נהג, בעיר שאין בה בעיית תחומין והעברה מרשות לרשות, דינה לכאורה כדין מעלית שבת, אלא שגם אם היא משמשת לדבר מצווה, כגון נסיעה לבית הכנסת המרוחק מהבית או נסיעה לשמחה משפחתית או לביקור משפחתי, תהיה עוד זמן רב מושא לדיונים, מפני שיש בשימוש זה סכנה לפגיעה בצביונה של השבת.

סיכום

ראינו בחלק הראשון של מאמרנו שיש מקום נכבד בהלכה להתיר פעולות חשמליות באמצעות חיישנים, אם אין בהן איסור מן התורה. כל זאת, מצד דין איסור עשיית מלאכה בשבת. אבל יש עוד נקודת מבט שיש לבחון לאורה את הפעולות הללו, והיא הצורך לשמור על צביונה של השבת. מדברי הנביאים והפוסקים וגם פוסקי זמננו, אנו למדים שיש עניין גדול לשמור על צביונה של השבת, שלא תיעשה כחול. אשר על כן, עלינו לבחון את הפעולות בהקשר שלהן, ועל פי זה להתירן או לאסרן. לדעתי, ראוי לקיים את אוירת השבת באמצעות תפילה בציבור בבית הכנסת וסעודות שבת משפחתיות, כולל זמירות ודברי תורה, ושיעורים תורניים במסגרת הקהילה ומנוחת הנפש והדעת בבית או בפעילות חברתית. מתווה זה, פחות או יותר, עשוי לסייע לנו בסרטוט הגבולות בין הפעולות המותרות בשבת לבין הפעולות האסורות בה.